

УДК 338.436.012.23-022.324

*Р. В. Шамрін,
здобувач, викладач кафедри економічної кібернетики,
Криворізький факультет Запорізького національного університету*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗА УМОВ РИНКУ

У статті досліджуються методичні підходи до оцінки ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств. За сучасних умов стабільність позицій підприємства на ринках, позитивна динаміка фінансово-економічних результатів, капіталізація бізнесу, діловий успіх багато в чому визначаються ступенем адаптації підприємства до динамічних змін зовнішнього та внутрішнього бізнес-середовища, для якого характерним є дефіцит релевантної інформації, ризикованість здійснення господарських операцій, нестабільність політичної та економічної ситуації в країні. Тому забезпечення стійкості розвитку підприємства є однією з пріоритетних стратегічних задач.

The article deals with methodological approaches to assessing the efficiency of agricultural enterprises. In modern conditions the stability of position on the markets, the positive dynamics of financial and economic results, business capitalization, business success is largely determined by the degree of enterprise adaptation to dynamic changes in the external and internal business environment for which the characteristic is the lack of relevant information, riskiness of business transactions, unstable political and economic situation in the country. Therefore, sustainability of the enterprise is a priority strategic objectives.

Ключові слова: стійкість, ефективність, технологічна стійкість, фінансова стійкість, виробнича стійкість, маркетингова стійкість.

Key words: stability, efficiency, technological stability, financial stability, production stability, marketing sustainability.

ВСТУП

Серед західних підходів до забезпечення більш стійкого економічного стану підприємств виділяють чотири самостійні школи.

Перший підхід пов'язаний з діяльністю так званої "школи емпіричних прагматиків". Основним внеском цієї школи в теорію аналізу та забезпечення економічної стійкості є те, що вони вперше спробували показати різноманіття аналітичних коефіцієнтів, які можуть бути розраховані за даними звітності і є корисними для прийняття управлінських рішень економічного характеру.

Другий підхід зумовлений діяльністю "школи статистичного фінансового аналізу", що пов'язана з О. Уолл, К. Друрі, С. Пазанна. Дослідження цієї школи показали, що для коефіцієнтів характерна тимчасова і просторова мультиколінеарність. Сучасним аналогом цих двох шкіл є теорія фінансової стійкості.

У 70-ті роки склалася "школа мультіваріантних аналітиків". Основне завдання економічної стратегії представники цієї школи Джеймс

Блісс, Артур Вінакор, У. Кінг, Д. Кліландом бачили в побудові системи показників. У даний час ця школа представлена теорією управлінської стійкості.

Четвертий підхід пов'язаний з появою "школи аналітиків", зайнятих прогнозуванням можливого банкрутства компаній. У найбільш закінченому вигляді методика і тактика прогнозування банкрутства представлена Едвардом Альтманом [1].

Подальший розвиток західних шкіл забезпечення економічної стійкості пов'язують з розробкою нових аналітичних коефіцієнтів, а також з розширенням інформаційної бази аналізу.

Проблеми пошуку шляхів сталого розвитку набувають у світовій практиці значного поширення в країнах з розвинутою ринковою економікою. У 1992 році в м. Ріо-де-Жанейро на конференції ООН були вироблені принципи сталого розвитку. Перехід на модель сталого розвитку, забезпечує збалансоване вирішення завдань виробничого комплексу та соціально-культур-

ної сфери, збереження сприятливого стану навколишнього середовища та раціонального використання природно-ресурсного потенціалу для задоволення життєвих потреб нинішнього і майбутніх поколінь.

Термін "сталий розвиток" є офіційним українським аналогом англійського терміна "sustainable development", дослівний переклад якого з урахуванням контексту може бути таким: "життєздатний розвиток", а за сутністю — "самопідтримуючий розвиток", інколи тлумачать як всебічно збалансований розвиток. За визначенням Комісії ООН зі сталого розвитку, його мета — задовольняти потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Теорія сталого розвитку є альтернативою парадигмі економічного зростання, яка ігнорує екологічну небезпеку від розвитку за екстенсивною моделлю [2, с. 33].

Автором інноваційної економічної теорії сталого розвитку, системно висвітленої в монографії "Поza зростанням: економічна теорія сталого розвитку" ("англ. Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development"), є провідний дослідник економічних аспектів забруднення довкілля, колишній економіст Світового банку Дейлі Герман. Спираючись на визначення Комісії ООН та науковий аналіз, Г. Дейлі логічно тлумачить термін "сталий розвиток" як означення гармонійного, збалансованого, безконфліктного прогресу всієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих країн нашої планети за науково обґрунтованими планами (методами системного підходу), коли в процесі неухильного інноваційного інтенсивного (а не екстенсивного) економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля; ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення, у тому числі за етнічними, расовими чи статевими ознаками. Сталий розвиток — це керований розвиток. Основою його керованості є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямів розвитку, з високою точністю прогнозувати їхні результати та вибрати найбільш оптимальний.

Низка теоретиків і прихильників сталого розвитку вважають його найбільш перспективною ідеологією XXI століття і навіть усього третього тисячоліття, яка, з поглибленням наукової обґрунтованості, витіснить усі існуючі світоглядні ідеології як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації.

Парадигма сталого розвитку включає в себе вимоги до захисту довкілля, соціальної справедливості та відсутності расової й національної дискримінації. У країнах, де на державному рівні зазначені вимоги ігноруються, в поняття сталого розвитку намагаються вкласти "зручний" зміст, вихолощуючи справжній. Так, в Україні термін "сталий розвиток" часто вживають для означення лише неухильного зростання економічних показників країни, її регіонів, міст, сіл та окремих галузей економіки. Інколи до цього додають здійснення безсистемних заходів щодо збереження довкілля та поліпшення санітарних умов проживання й праці людей. Таке тлумачення терміна розкритиковане Г. Дейлі і є не лише грубою помилкою, але і його профанацією.

Дослідження теоретичних і практичних аспектів стійкості підприємства можна зустріти в роботах таких вітчизняних і закордонних вчених-дослідників, як Н.В. Алексеєнко, О.В. Ареф'єва, С.П. Бараненко, О.В. Василенка, О.Н. Зайцева, О.М. Зеткіної, В.Л. Іванова, А.В. Кучерявого, Г.А. Мохонька, Н.А. Сабанчієва, А.В. Севаст'янов, Т.В. Сухорукова, Н.В. Шандова, В.В. Шеметов та ін. Вони стосуються здебільшого визначення категорії економічної (або стратегічної) стійкості, факторів стійкості підприємства та розробки методичних основ визначення її рівня. Більшість науковців наголошує, що фінансова стійкість — це головний компонент стійкості розвитку підприємства, основа стабільної роботи в ринкових умовах, що може забезпечити ряд переваг, порівняно з іншими підприємствами при залученні інвестиційних ресурсів, професіональних кадрів, освоєнні нових ринків. Методичні підходи до оцінки, прогнозування та формування умов забезпечення фінансової стійкості підприємства найбільш докладно висвітлено в працях Л.Т. Гіляровської, С.С. Гринкевича, О.В. Мороза, В.В. Ковальова, Л.Н. Родіонової, Н.І. Соловйова та багатьох інших. Але не можна не зазначити, що поряд з нестабільністю фінансової ситуації можуть виникнути проблеми зі здатністю підприємства підтримувати та своєчасно оновлювати техніко-технологічну базу, утримувати конкурентні позиції на ключових ринках, мінімізувати шкідливий вплив господарської діяльності на оточуюче середовище, забезпечити низьку плинність кадрів тощо.

На даний момент існують роботи, які присвячені розгляду сутності та оцінці таких складових, як екологічна стійкість — Н.Є. Гегальчим, В.Г. Михайлов [3]; організаційна стійкість — М.І. Зименком [4, с. 8]. А С.П. Бараненко та В.В. Шеметов [5, с. 85], вони одні з не багатьох вчених, які достатньо глибоко розкрили сутність та напрями забезпечення стійкості в

розрізі її складових. Але, не дивлячись на різноманітність підходів до даної проблематики, вирішенню питань щодо розкриття сутності категорії "стратегічна стійкість" та розробки комплексу напрямів забезпечення стійкого розвитку підприємства не приділено достатньої уваги. Зазначене вище і зумовлює актуальність вивчення аспектів, пов'язаних із забезпеченням стратегічної стійкості підприємства в цілому та в розрізі її складових.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Дослідження аспектів забезпечення стійкості підприємств показало відсутність на сьогоднішній момент єдиного загальноприйнятого підходу до визначення даної категорії. Термін "стійкість" широко використовується в різних галузях науки та характеризує як здатність системи зберігати поточний стан за наявності зовнішніх впливів, так і можливість повернутися в стан рівноваги, у випадку настання несприятливих відхилень за межі її допустимого значення. Але, оскільки підприємство є відкритою динамічною системою, то можливо говорити про його здатність зберігати стійкий розвиток за умов впливу і зовнішніх, і внутрішніх чинників, існування високого рівня невизначеності та нестабільності бізнес-середовища. При вивченні питань, що пов'язані зі стратегічною стійкістю підприємства, науковці найчастіше оперують категоріями "стратегічна стійкість" чи "економічна стійкість". Але поняття "стратегічна стійкість" глибше розкриває здатність підприємства не тільки зберігати поточну економічну стійкість за наявності дестабілізуючих факторів, але й досягати стратегічних цілей розвитку. Відмітимо підходи до розуміння категорії "стійкість підприємства" науковцями-дослідниками:

1) здатність підприємства зберігати свою цілісність, досягати місії та поставлених стратегічних цілей, функціонувати в заданому режимі при різних внутрішніх і зовнішніх впливах, зберігаючи свою цілісність та гармонічний розвиток [6];

2) здатність економічної системи підприємства не відхилятися від свого стану (статистичного або динамічного) при різних внутрішніх і зовнішніх дестабілізуючих впливах за рахунок ефективного формування і використання фінансових, виробничих і організаційних механізмів [7, с. 78];

3) результат реалізації здатності підприємства створювати, розвивати та зберігати довгий час конкурентні переваги на конкретному ринку покупця в умовах прискореного науково-технічного та технологічного прогресу на фоні зростаючих проблем з природними ресурсами та антропогенним впливом на екологію [8, с. 15];

4) забезпечення рентабельної виробничо-комерційної діяльності за рахунок підвищення ефективності використання виробничих ресурсів та управління підприємством, стійкого фінансового стану за рахунок покращення структури активів, стабільного розвитку потужності підприємства та соціального розвитку колективу при самофінансуванні в умовах зовнішнього середовища, що динамічно розвивається [9, с. 42].

РЕЗУЛЬТАТИ

Враховуюче вищесказане, автор вважає, що стійкість — це характеристика діяльності підприємства, яка відображає його здатність до стійкого розвитку та досягнення намічених цілей (з мінімально допустимими відхиленнями від запланованих) всупереч впливу динамічного середовища, в якому має місце невизначеність майбутніх результатів та ризикованість господарських процесів. О.Н. Зайцев виокремлює внутрішню (характеризує пропорційність всіх складових підприємства, що дозволяє забезпечити позитивну динаміку основних фінансово-економічних показників і розширене виробництво) та зовнішню (безконфліктна взаємодія з оточуючим середовищем — споживачами, конкурентами, постачальниками тощо) стійкості, які у своїй взаємодії формують стійкість підприємства в цілому [10, с. 9].

У табл. 1 наведено сутнісну характеристику основних складових стратегічної стійкості, які виокремлюють більшість науковців [11, с. 342; 12, с. 82; 13, 14, с. 9] та зазначено ключові напрями забезпечення стійкості за кожною складовою. Основними складовими стратегічної стійкості підприємств виступають: технологічна стійкість, фінансова стійкість, виробнича стійкість, маркетингова стійкість, соціальна (кадрова) стійкість, екологічна стійкість. На даний час не існує чіткої усталеної класифікації стійкості, тому описані види не є вичерпними. Так, з позиції системного підходу, О.В. Василенко виділяє, крім зазначених складових, стійкість техніки, зовнішніх зв'язків, соціально-психологічну, комунікаційну, інноваційну та структурну види стійкості, а Н.В. Алексеєнко [15, с. 60] — ресурсну та політичну стійкість. Але в той же час занадто широке охоплення складових стратегічної стійкості під час її аналізу призводить до дублювання результатів та відповідного їх викривлення.

Таким чином, стійкість підсистем внутрішнього середовища підприємства забезпечує стійкість підприємства в цілому. Враховуючи взаємовплив складових, напрями, що стосуються конкретного виду, можуть слугувати стабілізуючим фактором для інших видів та стратегічної

стійкості підприємства в цілому. Оскільки, наприклад, порушення технологічної стійкості може призвести до значного скорочення частки ринку під впливом появи кращих товарів-замінників, технологічного прориву конкурентів і, таким чином, порушити маркетингову стійкість. Діяльність підприємства супроводжується багатьма ризиками, тому в процесі забезпечення стратегічної стійкості необхідне врахування впливу як зовнішніх (законодавчо-адміністративних, політичних, соціально-демографічних), так і внутрішніх (інноваційних виробничих, фінансових, реалізаційних) видів підприємницьких ризиків.

Г.А. Мохонько [6] пропонує розглядати п'ять рівнів підсистем стратегічної стійкості підприємств (динамічний, стабільний, прийнятний, нестійкий, кризовий), враховуючи рівень показників оцінки стратегічної стійкості, стабільність кадрової політики, ступінь дотримання правил, норм і нормативів щодо охорони навколишнього середовища, дієвість системи промислової безпеки праці.

Отже, стратегічна стійкість — це динамічне, комплексне, складне і багатогранне поняття, що потребує зваженого підходу до визначення напрямів її забезпечення. Під забезпеченням стратегічної стійкості підприємства пропонуємо розуміти розробку комплексу заходів та форму-

Таблиця 1. Класифікація складових стратегічної стійкості підприємств та їх сутнісна характеристика і напрями забезпечення

Складова	Сутнісна характеристика	Напрями забезпечення стійкості
Технологічна стійкість	Здатність підприємства підтримувати технологічну адекватність, створювати та зберігати технологічну конкурентну перевагу над підприємствами-конкурентами	Підтримка і розвиток технологічного потенціалу. Безперервна модернізація виробництва на інноваційній основі з використанням нових технологій, способів організації виробництва та праці, інноваційного маркетингу та менеджменту. Прискорення темпів розробки та впровадження нововведень, швидкість реакції підприємства на нововведення конкурентів. Розробка стратегії і тактики інноваційної діяльності, вдосконалення механізмів управління інноваційною діяльністю. Вчасне та адекватне реагування на появу ризиків
Виробнича стійкість	Здатність підприємства підтримувати виробничий потенціал на рівні, що дозволяє забезпечити безбитковий обсяг виробництва та безперервний процес виготовлення продукції з низьким відсотком браку та виробничих втрат, враховуючи потреби ринку	Підтримка і розвиток матеріально-технічного потенціалу. Ефективний виробничий менеджмент. Вдосконалення організації праці, зростання рівня автоматизації та механізації виробництва. Пошук та робота з надійними постачальниками сировини та матеріалів. Оцінка ефективності господарських операцій та доцільності реалізації інвестиційних проектів. Управління витратами; ефективна структура поточних витрат. Вчасне та адекватне реагування на реалізацію виробничих ризиків
Фінансова стійкість	Здатність підприємства працювати з високим рівнем рентабельності, підтримувати оптимальний (або запланований) рівень ліквідності та платоспроможності, мати джерела забезпечення стабільного прогресивного розвитку	Здійснення ефективного управління капіталом підприємства, у т.ч. зниження дебіторської та кредиторської заборгованості. Рациональний розподіл та ефективне використання фінансових ресурсів. Оцінка ефективності господарських операцій та доцільності реалізації інвестиційних проектів. Проведення раціональної фінансової політики та підтримка необхідного рівня ліквідності та забезпечення платоспроможності. Вчасне та адекватне реагування на реалізацію фінансових ризиків
Соціальна (кадрова) стійкість	Здатність підприємства підтримувати низький рівень плинності кадрів та високий мотиваційний рівень персоналу	Підтримка і розвиток кадрового потенціалу, використання сучасних методів управління персоналом. Ефективний мотиваційний механізм, створення сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу працівників. Наявність дієвих механізмів соціальної захищеності та соціальної захищеності, підтримання взаємозв'язку розміру заробітної плати з прожитковим мінімумом. Забезпечення стабільності в збереженні робочих місць, поліпшення умов праці персоналу. Вчасне та адекватне реагування на реалізацію соціальних ризиків
Маркетингова стійкість	Здатність утримувати стійку конкурентоздатну позицію на ринку, досягати запланованого обсягу продаж; адаптуватися до змін ринкової кон'юнктури та відповідати сучасним та майбутнім запитам споживачів щодо співвідношення якості/ціни	Наявність точної та об'єктивної маркетингової інформації, об'єктивна оцінка теперішніх і майбутніх очікувань цільової групи споживачів. Підвищення конкурентоздатності підприємства та його продукції, дотримання оптимального співвідношення «ціна-якість». Розширення долі існуючого ринку, освоєння нових ринків збуту. Ефективна рекламна політика, стимулювання продаж. Вчасне та адекватне реагування на появу маркетингових ризиків
Екологічна стійкість	Визначає взаємозв'язок економіки підприємства, його екологічної безпеки та мінімізації шкідливого впливу господарської діяльності на навколишнє середовище	Комплексне врахування економічних та екологічних аспектів при прийнятті господарських рішень, співвідношення споживання обмеженого природного капіталу та відновлюваного в процесі виробництва. Рациональне використання природних ресурсів, застосування ресурсо- та енергозберігаючих технологій, зниження негативного впливу на оточуюче середовище. Дотримання підприємством всіх правил, норм і нормативів щодо охорони навколишнього середовища. Вчасне та адекватне реагування на реалізацію екологічних ризиків

вання організаційно-економічного механізму їх реалізації, які спрямовані на досягнення підприємством стратегічних цілей і подальший розвиток в умовах постійного впливу зовнішніх та внутрішніх факторів.

Стойкість підприємства формується під впливом багатьох зовнішніх (соціально-економічна та політична стабільність в країні; рівень платоспроможного попиту; податкова, кредит-

но-фінансова, облікова, інвестиційна політика; ситуація на ринку постачальників; галузеві особливості, тип ринку) та внутрішніх факторів (розміри підприємства; рівень гнучкості системи управління; рівень відповідності продукції запитам споживачів за якістю та ціною; стан матеріально-технологічної бази підприємства, новітність технологій; стан майна і фінансових ресурсів, ступінь залежності від зовнішніх кредиторів та інвесторів; ефективність господарських і фінансових операцій; рівень менеджменту та забезпеченість висококваліфікованими кадрами; корпоративна культура; ділова репутація підприємства; збалансованість внутрішніх можливостей із впливом зовнішніх загроз тощо) факторів.

Алгоритм забезпечення стійкості підприємства чи стійкості його структурних підрозділів повинен містити такі кроки: діагностика поточної стійкості підприємства на основі певної сукупності індикаторів; факторний аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища з метою визначення стратегічних факторів стійкості підприємства (складової); визначення оптимальних критеріїв стійкості та обґрунтування доцільності їх використання; визначення рівня стратегічної стійкості (стійкості її складової); аналіз альтернативних заходів та джерел, які необхідні для повернення підприємства в стан рівноваги; формулювання рекомендацій щодо забезпечення належного рівня стратегічної стійкості та розробка заходів щодо її підвищення; реалізація заходів та контроль за ходом їх виконання.

Процес забезпечення стратегічної стійкості повинен бути націлений на мінімізацію негативного впливу зовнішнього та внутрішнього середовища на діяльність підприємства; створення передумов ефективного реалізації запланованих дій, господарських операцій; максимальне використання внутрішніх можливостей для досягнення і підтримки конкурентних переваг. Головними принципами підтримки стратегічної стійкості є: активне реагування на зміни внутрішніх та зовнішніх факторів; системність управління; врахування можливості реалізації ризиків; використання показників, що дозволяють надати реальну оцінку стійкості підприємства; інтегрованість із загальною системою управління; орієнтир на досягнення стратегічних цілей підприємства; розробка та використання якісного інструментарію обґрунтування господарських рішень в умовах невизначеності та ризику.

А.В. Кучерявий [8, с. 16] наголошує на тому, що стійкості можуть досягати тільки великі підприємства, оскільки вони володіють достатніми ресурсами та здатністю адаптуватися до

поточних змін ринкового середовища, прогнозувати їх розвиток в майбутньому та підготувати умови для адаптації до змін у майбутньому, знижувати бізнес-ризиків шляхом диверсифікації з використанням ринкових можливостей. Дійсно, забезпечення технологічної стійкості потребує значних фінансових витрат (застосування прогресивної техніки та технології, що відповідає світовим стандартам, впровадження гнучких автоматизованих систем). Але, беручи до уваги широкий інструментарій забезпечення стратегічної стійкості, можливо зазначити, що розмір підприємства впливає на доступність тих або інших засобів досягнення стратегічної стійкості, широту та часовий проміжок їх використання, проте не виключає її досягнення малими та середніми підприємствами. Оскільки, наприклад, окрім диверсифікації, існує досить широке коло напрямів та методів регулювання ступеня ризику. Н.В. Красовська [16, с. 81] зазначає, що необхідно намагатися забезпечити саме раціональну стійкість — необхідний та достатній її рівень, що попереджує економічно недоцільне вкладання коштів понад достатнього рівня.

Проблема інтегральної оцінки та забезпечення сталого функціонування підприємств зумовлені наступними причинами.

По-перше, в умовах ринкової економіки дослідження підприємств представляє особливу складність, оскільки розірвалися старі господарські зв'язки. Це вимагає наукового обґрунтування процесу сталого функціонування підприємства.

По-друге, проблема забезпечення сталого функціонування підприємства — важко прогнозована, і небезпека нестабільності існує завжди, тим більше, якщо вона зумовлена макроекономічними факторами, що важко піддаються регулюванню з боку підприємства.

По-третє, проведення оцінки стійкості функціонування виробничої діяльності необхідно не тільки на рівні самого підприємства, а й у системі галузевого та регіонального розвитку.

По-четверте, останні роки спричинили старіння технологій і устаткування, скорочення потужності. Реструктуризація і реформування промисловості йдуть вкрай повільно і складно. Ці проблеми є основними джерелами нестійкості промислових підприємств.

Аналіз проблеми стійкості підприємства показав, що дослідження в даній сфері ведеться досить інтенсивно, але увага дослідників зосереджена в основному на фінансових і економічних її аспектах. Хоча стійкість — комплексна категорія, яка не може бути відображенням лише однієї з сторін діяльності підприємства.

В останні роки проблемами механізму

стійкості займалися вчені-економісти. Однак багато питань залишаються системно не вирішеними у вітчизняній науці, а західний досвід вимагає ретельного переосмислення та аналізу і в більшості випадків не відповідає умовам перехідної економіки.

Багато проблем залишилися за межами досліджень: не вироблено єдиної думки з такими категоріями, як "стійкість", "стійке функціонування", "сталий розвиток" підприємства, не вирішено питання про коректність застосування статичного терміна "стійкість" до динамічних систем, не розглянуті умови та моделі, що дозволяють прогнозувати стійке функціонування і, більше того, — сталий розвиток підприємства.

У промислово розвинених країнах проблеми стійкості промислового підприємства розглядаються у зв'язку з можливим уникненням банкрутства і конкурентоспроможністю.

Дуже часто в науково-технічній літературі зустрічається таке поняття, як "економічна стійкість".

Науковий напрям, який вивчає економічну стійкість промислових об'єктів, досить молодий. Вперше термін "економічна стійкість" виник у зв'язку з розглядом проблеми обмеженості ресурсів, яка стала наслідком глобальних енергетичних криз 1973 і 1979 років. За час свого існування цей напрям економічної думки перетворюється в окрему дисципліну, яку називають економічна стійкість держави. Останнє можна досягти при економічній стійкості його структурних елементів (територій, галузей, підприємств).

Ряд авторів, таких як Е.М. Коротков [17, с. 82], Д. Ковальов та Т. Сухорукова [18, с. 49], З.В. Коробкова [19, с. 58], А.Д. Шеремет [20, с. 231], Й. Шумпетер [21, с. 92], економічну стійкість підприємств ототожнюють з його фінансовим станом, у якому факт його збитковості грає головну роль, а банкрутство розглядається як один з інститутів, які призначені для забезпечення функціонування стійких підприємств.

Фінансова стійкість, на думку багатьох економістів-дослідників даної проблеми, є відображенням стабільного перевищення доходів над витратами, забезпечує вільне маневрування грошовими коштами підприємства: шляхом ефективного їх використання сприяє безперервному процесу виробництва і реалізації продукції. Саме тому фінансова стійкість, яка формується в процесі всієї виробничо-господарської діяльності, є головним компонентом економічної стійкості підприємства.

Однак, як показують проведені дослідження, за весь період економічних реформ величезна кількість українських підприємств залишається збитковими, але не є банкрутами і продовжують діяти на ринку.

Існує кілька методів оцінки економічної стійкості підприємств, які базуються на кількох групах показників: виробничо-господарської діяльності; фінансово-господарські показники; екологічні показники; показники виробничо-технологічного потенціалу; конкурентне середовище; оцінка постачальників і споживачів; сукупність показників, що характеризують промислово-виробничий потенціал і цілий ряд інших.

З огляду на існування для підприємства певного критерію фінансової стійкості, за межами нижньої межі якого йому загрожує банкрутство, відзначимо, що такою нижньою межею виступає забезпечення платоспроможності, ліквідності і кредитоспроможності підприємства, оскільки для збереження стійкості необхідно, щоб рух грошових потоків підприємства давало йому принаймні можливість розраховатися з постачальниками, кредиторами і державою. Платоспроможність виступає як ознака і як основа фінансової стійкості підприємства. Дана вимога передбачає, що підприємство повинно мати можливість оплачувати свої виробничі потреби, тому індикатором стійкого стану в цьому випадку є відрегульований баланс грошових потоків. Ми згодні з думкою авторів, що в даний час саме незбалансованість грошових потоків підприємств є однією з основних причин їх нестабільного стану.

Але слід зазначити, що більшість авторів вважає, що фінансова стійкість — це складова частина економічної стійкості. У той же час технологи в своїх дослідженнях говорять про виробничо-технологічну стійкість; екологи — про екологічну та санітарно-епідеміологічну стійкість тощо.

У цьому зв'язку необхідно згадати "теорію економічної та соціальної ефективності", розроблену В.В. Новожиловим, що отримала свій розвиток у працях К.М. Великанова, Є.М. Карлика, О.М. Клімова та ін. Відповідно до цієї теорії оцінка ефективності функціонування системи повинна спиратися на ряд наступних етапів: визначення технічної, технологічної, організаційної та інших видів ефективності. Причому, кожен з етапів проводиться за відповідним критерієм: технічності, технологічності, організованості тощо. На кожному етапі проводиться вибір найбільш доцільною з відповідною точки зору системи. І тільки на останньому етапі проводиться економічний аналіз, який повинен враховувати не тільки ціну виробництва, але й ціну споживання даної системи. Якщо проводити всі наступні етапи з економічного критерію (визначення ціни виробництва), то буде обрана найдешевша модель системи, а, отже, і найменш надійна та ефективна.

Тому ми не згодні з думкою авторів, що економічна стійкість підприємства — комплексний показник, який враховує і технологічну, і виробничу, і організаційну стійкість.

Самі автори у своїх визначеннях економічної стійкості суперечать власним твердженням. Так, О.В. Зеткіна вважає, що "... економічна стійкість — це забезпечення рентабельної виробничо-комерційної діяльності за рахунок підвищення ефективності використання виробничих ресурсів та управління підприємством, стійкого фінансового стану за рахунок поліпшення структури активів, а також стабільного розвитку потужності підприємства і соціального розвитку колективу при самофінансуванні в умовах динамічного розвитку зовнішнього середовища" [9].

Сталості стійкого стану можна досягти, якщо використовувати негативний зворотній зв'язок, дія якого утримує систему всередині області стійкості. Термін "рівновага" був введений Кенноном при описі процесу саморегулювання функцій [22, с. 32]. Однак системи перебувають у стані нерівноваги — у стані розвитку [23, с. 65]. Для кожної системи існує стійкий стан динамічної рівноваги, до якого вона прямує, але ніколи не може досягти. Процес введення енергії в систему і процес обробки інформації мають на меті зупинити тенденцію переходу системи в стан з більшою ентропією. Ці процеси можна розглядати, як спроби системи досягти стану рівноваги і зберегти його, тобто перебувати в межах стійкого розвитку. Цей розвиток можна розглядати як область нестійкого стану системи, перебуваючи в якій система прагне до саморегулювання.

Область стійкості знаходиться між нижньою і верхніми порогами, тобто включає в себе нестійкий стан. Положення кордонів цієї області змінюється із зміною системи, будь-який вплив щодо зміни системи впливає на стан і розміри області стійкості. У результаті стає неможливим визначити положення цих кордонів і, отже, бути впевненим, що система знаходиться в області стійкості.

Здатність системи залишатися в області стійкості називають "живучістю" системи. Адаптивними є системи, які "змінюють свою поведінку таким чином, щоб залишатися в області стійкості навіть за наявності зовнішніх впливів" [23, с. 65].

ВИСНОВКИ

Підприємства, як і економіка в цілому, — це штучні системи, тому не є саморегульованими. З поняттям нестійкого стану в контексті соціальних систем пов'язана ідея про те, що для кожної системи існує оптимальне значення ке-

руючих впливів. Саме з допомогою такого дозування система утримується в області стійкості. Недостатнє або надмірне управління може вивести систему з цієї області в нестабільний стан.

Все вищесказане підтверджує тезу про те, що "стійкість" — не є благо для системи, тобто, якщо система змушена направляти управляючі дії для підтримки заданих цільових показників життєдіяльності, то цей стан вже може бути охарактеризований як передкризовий. Стійкість системи вимагає стабільності (тобто незмінних показників) зовнішнього середовища, що неможливо.

Сучасний період світового виробничого та економічного розвитку всієї сукупності промислових і непромислових суб'єктів характеризується значним посиленням конкурентної боротьби. Це негативно позначається на конкурентоздатності й стійкості функціонування вітчизняних підприємств. Ми згодні з думкою деяких авторів, що під стійким функціонуванням підприємства розуміється його здатність зберігати обсяги реалізації продукції (робіт, послуг) тривалий період часу при різних змінах споживчого попиту на ринку виробників [24, с. 4; 25, с. 132; 26, с. 73]. Принципово важливого значення набувають не тільки питання освоєння сучасних ринково-орієнтованих методів планування, управління, організації та контролю виробничо-господарської та економічної діяльності, але і розробка нових логістично-орієнтованих концепцій, підходів, методологій до стратегічного аналізу та управління економічною стійкістю підприємства в умовах ризику і невизначеності.

Підприємство націлене не тільки на підтримку цільових показників (заданих обсягів збуту, прибутку, частки ринку тощо). Сучасні підприємства основною своєю метою ставлять збільшення ринкової капіталізації як основного чинника забезпечення конкурентоспроможності. Тому відносно підприємства необхідно говорити про сталий розвиток.

Література:

1. Череп А.В. Фінансова санація і банкрутство суб'єктів господарювання: підруч. / А.В. Череп. — К.: Кондор, 2006. — 380 с.
2. Коробко Б. Енергетика та сталий розвиток / Б. Коробко. — К.: ВЕГО "Мама-86", 2007. — 142 с.
3. Михайлов В.Г. Исследование экологической устойчивости предприятия как определяющего направления его успешного функционирования (на примере ОАО "КОКС") [Электронный ресурс] / В.Г. Михайлов, Н.Е. Гегальчий. — Ре-

жим доступа к докум.: <http://krorea.kuzstu.ru/Documents2/I/Mihailov&Gegalchyi.doc>.

4. Зименко М.І. Управління організаційною стійкістю виробничо-господарських систем: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.02.03 "Організація управління, планування. і регулювання економікою" / М.І. Зименко. — Донецьк, 2006. — 16 с.

5. Бараненко С.П. Стратегическая устойчивость предприятия / С.П. Бараненко, В.В. Шеметов. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. — 493 с.

6. Мохонько Г. А. Оцінювання стратегічної стійкості підприємств видавничо-поліграфічної галузі в умовах нестабільного середовища [Електронний ресурс] / Г.А. Мохонько // Ефективна економіка. — 2009. — Режим доступу до журн.: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=24>.

7. Иванов В.Л. Организация управления экономической устойчивостью предприятия на основе совершенствования его организационной структуры управления / В.Л. Иванов. — Луганск: Изд-во ВНУ им. В.Даля, 2007. — 148 с.

8. Кучерявый А.В. Стратегическая устойчивость предприятия: понятие и составляющие / А.В. Кучерявый // Надежность. — 2005. — № 1 — С. 14—18.

9. Зеткина О.В. Об управлении устойчивостью предприятия / О.В. Зеткина. — М.: Аудит, ЮНИТИ, 2003. — 134 с.

10. Зайцев О.Н. Оценка экономической устойчивости промышленных предприятий на примере промышленности строительных материалов Хабаровского края: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук.: спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством" / О.Н. Зайцев. — Хабаровск, 2007. — 23 с.

11. Василенко О.В. Менеджмент устойчивого развития предприятий: монография / О.В. Василенко. — К.: Центр учебной лит-ры, 2005. — 648 с.

12. Петухов Р.М. Оценка эффективности промышленного производства: Методы и показатели / Р.М. Петухов. — М.: Экономика, 1994. — 191 с.

13. Родионова Л.Н. Устойчивое развитие промышленных предприятий: термины и определения [Электронный ресурс] / Л.Н. Родионова, Л.Р. Абдулина // Нефтегазовое дело. — 2007. — Режим доступа к докум.: http://www.ogbus.ru/authors/Rodionova/Rodionova_5.pdf.

14. Рычихина Н.С. Реструктуризация предприятия как инструмент экономической стабилизации в условиях рыночной неустойчивости: автореф. дис. на соискание научной степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 "Экономика и уп-

равление народным хозяйством" / Н.С. Рычихина. — Иваново, 2007. — 23 с.

15. Алексеенко Н.В. Устойчивое развитие предприятия как фактор экономического роста региона / Н.В. Алексеенко // Экономика і організація управління. — 2008. — № 8. — С. 59—65.

16. Красовская Н.В. Механизм оценки и управления устойчивостью экономики мебельных предприятий / Н.В. Красовская // Проблемы и перспективы управления экономикой и маркетингом в организации. — 2006. — № 6. — С. 81—86.

17. Антикризисное управление: учеб. / Под ред. проф. Э.М. Короткова. — [2-е изд., доп. и перераб.]. — М.: ИНФРА-М, 2007. — 620 с.

18. Ковальов Д. Економічна безпека підприємства // Економіка України / Д. Ковальов, Т. Сухорукова. — 1998. — № 5. — С. 48—52.

19. Коробкова З.В. Економічний механізм стійкого розвитку підприємства в умовах зростаючої господарської глобалізації // Функціонування підприємств в російській економіці: проблеми та рішення: зб. науч. пр. / З.В. Коробкова; За ред. В.В. Титова, В.Д. Маркової. — К.: ІЕОПП СО РАН, 2006. — С. 57—68.

20. Шеремет А.Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности / А.Д. Шеремет. — М.: ИНФРА-М, 2006. — 415 с.

21. Шумпетер Й.А. История экономического анализа: в 3-х т. / Й.А. Шумпетер; пер. с англ. под ред. В.С. Автономова. — СПб.: Экономическая школа, 2001. — Т. 1. — 552 с.; Т. 2. — 504 с., Т. 3. — 688 с.

22. Cannon W.B. The Wisdom of the Body / W.B. Cannon. — Norton, New York, 1936. — 176 p.

23. Progress Toward the Applications of Systems Science Concepts to Biology / Carton IFS, Schindler A., Yates F., Marsh D. — Arlington: Army Research Office, Va., 1972. — P. 65.

24. Медведєв В.А. Глобалізація економіки: тенденції і протиріччя / В.А. Медведєв // Світова економіка і міжнародні відносини. — 2004 — № 2. — С. 3—10.

25. Цибульский В.Р. Разработка методики стратегического анализа ресурсно-ориентированных городов / В.Р. Цибульский, А.В. Любаненко // Территориальное стратегическое планирование на новом витке реформ: Доклады участников III общероссийского форума лидеров стратегического планирования, 20—21 октября 2004 г. / Науч. ред. д.э.н. Б.С. Жихаревич. — СПб.: Междунар. центр соц.-экон. исслед. "Леонтьевский центр", 2005. — С. 110—111.

26. Антикризисное управление: учеб. пособ. для тех. вузов / Под ред. Минаева Е.С. и Панагушина В.П. — М.: Приор, 1998. — 386 с.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2012 р.